

Predgovor

Kao i svaka priča u psihologiji, i ova počinje u detinjstvu. Kada sam bila mala, roditelji mi nisu dozvoljavali da imam ljubimca. Stoga sam pronašla jednu metalnu korpu, vezala je uzicom i vukla za sobom, praveći se da je to moj pas Fifi. Životinje su mi oduvek izazivale simpatije, ali o njima nisam znala puno. Tek mnogo godina kasnije, kada sam sa ulice donela jedno crno-belo smrznuto mače, počela sam zaista da učim o tome kakve su životinje. Mačak je dobio ime Prle i u najboljem smislu za mene postao ambasador životinjskog sveta. Naučila sam da životinje osećaju, da mogu da se plaše i vole. Naučila sam i da se životinje igraju kada su za to raspoložene, i da savršeno shvataju da je mahanje uzicom igra. Naučila sam i da se mačka ne može dva puta na isti način prevariti da uđe u transporter. Život na Dorćolu mi je pružio priliku da upoznam još mnogo životinja i da ih još više zavolim, kao i da se upoznam sa manje lepim činjenicama o životu životinja u gradskom okruženju.

Moje interesovanje za odnose ljudi i životinja ima, dakle, krajnje lično i emotivno poreklo. Međutim, ispostavilo se da moje interesovanje za ovu temu nije baš toliko originalno kao što sam mislila. Ova tema sve više postaje deo mejnstrim psihologije, a oduvek je bila relevantna za druge discipline: antropologiju, ekologiju, veterinu, nauku o ishrani, ali i sociologiju i filozofiju. Oblast odnosa ljudi i životinja inovativno je polje psiholoških istraživanja, naročito u oblastima socijalne i političke psihologije, a ima i mnogo šire implikacije. Kembrička deklaracija o svesti, koja izražava naučno prepoznavanje različitih mentalnih kapaciteta životinja, otvorila je prostor za ponovno promišljanje pitanja dobrobiti životinja i njihovih prava u društvu kojim dominiraju ljudi. Štaviše, mnogi naučnici vide pitanja dobrobiti čoveka i dobrobiti životinja kao neodvojiva, s obzirom na to da eksploatacija životinja vodi ka neželjenim zdravstvenim ishodima po ljude, kao i negativnom efektu na zajedničku životnu sredinu.

Pomenuti pravci razmišljanja i istraživanja dali su i okvir i usmerenje ovoj knjizi: ona je prevashodno psihološka, preciznije sociopsihološka, po svom teorijskom utemeljenju i po svom empirijskom fokusu. Time želim da naglasim da, uz punu svest o tome da postoje mnoge druge relevantne perspektive, ovu postavljam u fokus isključivo jer to nalaže moje obrazovanje i istraživačko iskustvo. Naravno, to ne znači da neću kratko rezimirati i druge značajne perspektive (biološke,

neuronaučne, filozofske i ekološke) i uputiti čitaoce na to gde se o njima mogu detaljnije informisati.

Želim da istaknem i obrazložim još jednu važnu karakteristiku ove knjige. Iako se, naime, vodim principima naučne objektivnosti, izabrala sam da u instancama gde je to opravdano naučnim, filozofskim ali i etičkim argumentima budem i jasno vrednosno opredeljena. Radije bih ovo okarakterisala kao uzdržavanje od pseudo-neutralnosti, tona koji ponekad biraju psiholozi istraživači. Konkretno, biram da tretman životinja, tačnije ljudsko zanemarivanje nespornih potreba i interesa životinja zbog usmerenosti na ostvarivanje profita, nazovem pravim imenom – eksploatacija, umesto da se služim nekim neutralnijim terminom. Opšteprihvaćenu percepciju životinja kao inferiornih u odnosu na ljude biram da posmatram kao predrasudu i diskriminatornu praksu, jer smatram da je to teorijski i empirijski opravdano (što ću detaljno i obrazložiti). Neki socijalni psiholozi radije navode da postoje različita gledišta na to da li se tretman životinja može smatrati diskriminatorskim i da postoje ljudi koji u to veruju (npr. aktivisti za prava životinja), ali i oni koji se sa tim ne slažu, jer je navodno preterano govoriti o diskriminaciji životinja u istom smislu kao o diskriminaciji ljudskih grupa. Po mom mišljenju, važno je razmotriti teorijske i empirijske argumente i kontraargumente za korišćenje bilo kog termina ili definicije, ali ne vidim opravdanje da se koriste različiti termini kada se piše o životinjama, samo zato što su u pitanju životinje.

U teorijskom uvodu najpre pojašnjavamo opšti kontekst naučnog i filozofskog sagledavanja pitanja odnosa ljudi i ostalih životinja. Zatim ću prikazati psihološki model odnosa prema životinjama, koji prepoznaje različite psihološke nivoe, od svesnih, naučenih opravdavanja podređenog odnosa životinja, preko njihovih ideoloških i vrednosnih osnova, sve do bazičnih psiholoških motiva i procesa socijalne kategorizacije i identifikacije.

Naredna četiri poglavlja se zasnivaju na trogodišnjem programu empirijskog izučavanja i predstavljaju originalni doprinos empirijskom proučavanju ove oblasti, kako na našim prostorima, tako i na internacionalnom planu. Studije se bave nekim osnovnim pitanjima koji se bave razumevanjem psihologije odnosa ljudi i životinja.

Preciznije, prva studija ispituje koliko je izražen vrstizam i u kakvoj je vezi sa percepcijom mentalnih kapaciteta životinja, osećanjima prema životinjama, širinom moralnih obzira prema životinjama i namerama prema životinjama. Ova studija smešta, dakle, mere vrstizma u nomološku mrežu srodnih pojmova i utvrđuje njihove međusobne veze i distinkcije.

Druga studija ispituje psihološke aspekte kategorizacije životinja: na koji način se životinje kategorizuju, naročito u odnosu na ljude, u kojoj meri se opažaju kao slične ljudima ili različite od njih. Dalje, ove mere opažene sličnosti dovode se

u vezu sa merama vrstizma i ostalim merama ispitanim u prvoj studiji, u okviru složenijeg modela moderacija i medijacija.

Treća studija pruža odgovor na pitanje ko su ljudi (ne)naklonjeni životinjama, to jest koje demografske i psihološke karakteristike su u vezi sa izraženošću vrstizma. Konkretno, ona ispituje povezanost vrstizma sa bazičnim vrednostima, ideološkim orijentacijama i drugim društvenim stavovima.

Četvrta studija proverava ideju o ulozi ljubimaca kao ambasadora pozitivnijeg odnosa prema životinjama uopšte. Na osnovu nalaza, kao i postojeće literature u oblasti, diskutujem o perspektivama za unapređivanje odnosa ljudi i životinja.

U opštoj diskusiji osvrnućemo se na neka ključna pitanja psiholoških osnova odnosa ljudi prema životinjama, na osnovu nalaza sve četiri studije. Najzad, diskutovaćemo o implikacijama nalaza za relevantna društvena pitanja, kao što su zalaganje za dobrobit životinja, unapređivanje ljudskog zdravlja, ali i zaštita životne sredine.

U Beogradu,
7. februara 2022.

UVODNI DEO: LJUDI I ŽIVOTINJE

Pitanje nije da li one misle niti da li one govore već da li one pate?
(Džeremi Bentam, *Uvod u principe morala i zakonodavstva*)

Kako su preneli mediji u novembru 2020. godine, danska vlada je naredila odstrel 15 miliona nerca kuna (evropskih vidrica), jer je utvrđeno da su se na nekim farmama krzna životinje zarazile mutiranom varijantom koronavirusa („Sjeverna Danska u blokadi zbog mutiranog virusa na farmama nerca“, novembar 2020). U trenutku kada je odluka doneta, nije bilo nikakvih dokaza da je ova varijanta virusa opasnija za ljude od nemutiranih virusa, niti da je veća verovatnoća da će se ona preneti na ljude. Mutirani virus pronađen je kod ukupno 12 osoba u zemlji. Predstavnici Svetske zdravstvene organizacije su upozoravali da treba pažljivo proceniti rizike kako bi se donele adekvatne odluke. Međutim, predstavnici danskih vlasti su izjavili da nisu želeli da rizikuju pa su naredili farmerima da ubiju svoje životinje. Dakle, da bi se predupredio bilo kakav (potencijalni) rizik od zaražavanja ljudi, ubijeno je 15 miliona životinja, što je gotovo tri puta veći broj od čitave populacije Danske. Ovakvi odstrelji nisu neuobičajena mera protiv širenja zaraznih bolesti, ni u Danskoj ni u ostatku sveta.

Slučajevi kao što je odstrel kuna predstavljaju samo najekstremniji izraz tretmana životinja, a možda je još ekstremnija činjenica da se svakodnevno, širom sveta, životinje ubijaju za ljudsku ishranu. Procena je da se godišnje ubije 10 milijardi životinja za ishranu (isključujući ribe) što je 1.5 puta veća brojka od ukupne ljudske populacije na Zemlji (Singer, 1975/2009). Ne samo što se životinje ubijaju za ishranu već su uslovi u kojima one provedu život u većini slučajeva ispod ili tek na nivou minimalnih uslova za održavanje života, a podrazumevaju ozbiljno ili potpuno ograničavanje kretanja i mogućnosti za ispoljavanje instinktivnih i socijalnih ponašanja. Povrh toga što se uzgajaju za ishranu, životinje se koriste za proizvodnju krzna, vune, testiranje lekova i kozmetičkih proizvoda, kao i za sport, zabavu i borbe (u cirkusima i u zoološkim vrtovima). Većina ljudi na svakodnevnom nivou koristi proizvode životinjskog porekla, a odgovarajuće delatnosti i industrije predstavljaju važan deo ekonomskog sistema u brojnim društvima. Stoga je opravdano pretpostaviti da je za većinu ljudi otvaranje pitanja o odnosu ljudi prema ostalim životinjama izazovno ili, u najmanju ruku, neuobičajeno iskustvo.

Drugu stranu priče otkrivaju savremena neuronaučna istraživanja, koja ukazuju na činjenicu da su kapaciteti životinja za mentalni život mnogo sličniji ljudskim nego što se ranije verovalo (Low *et al.*, 2012). Savremena nauka ukazuje na to da je razlike između ljudi i ostalih životinja ispravnije posmatrati kao stvar izraženosti ili stupnja a ne kvaliteta. Životinje su bez ikakve sumnje kadre da dožive bol, strah, ali i druge bazične emocije. Štaviše, one poseduju i daleko složenije mentalne kapacitete, na primer, za doživljavanje složenih emocija, za socijalne odnose i kognitivne operacije. Kako to da eksploatacija životinja opstaje uprkos ovim naučnim uvidima? Da li su ljudi zaista neosetljivi na patnje životinja? Da li su ljudi neizbežno skloni da favorizuju sopstvene interese i zato eksploatišu životinje? Ili jednostavno ne znaju kakve životinje jesu i za šta su one kadre?

U ovoj knjizi želeli smo da istražimo upravo ove psihološke osnove odnosa ljudi prema ostalim životinjama¹. Proučavanje stavova prema životinjama i odnosa između ljudi i ostalih životinja je inovativna linija istraživanja u psihologiji i pre svega je smeštena u okvire socijalne i političke psihologije (Amiot & Bastian, 2015). Reč je o novoj temi koja tek počinje da privlači pažnju istraživača, naročito u našoj društvenoj i kulturnoj sredini. U oblasti društvenih nauka do sada je gotovo isključivo istraživana iz perspektive antropologije i arheologije (Žakula, 2017; Žakula & Živaljević, 2018). Iz tog razloga ćemo pokušati da pružimo odgovore na neka osnovna pitanja, kao što su: da li je *vrstizam* nova forma predrasuda, da li je tačno da ljudi koji vole životinje ne vole ljude, zašto su ljudima potrebne čvrste granice u odnosu na životinje, kao i da li te granice mogu biti prevaziđene. Nadamo se da ćemo ponuđenim odgovorima zapravo pomoći da se ovoj temi posveti veća pažnja u psihološkim, kao i u krugovima srodnih nauka, te da će ona otvoriti mnogo novih pitanja i istraživačkih perspektiva.

U uvodnom delu najpre ćemo obrazložiti zašto ova tema treba uopšte da nas zanima. Nakon toga, prikazaćemo model psiholoških determinanti odnosa ljudi prema ostalim životinjama i prikazati relevantne teorijske okvire i postojeće empirijske nalaze o psihologiji odnosa ljudi i životinja. Zatim ćemo izložiti rezultate četiri empirijske studije koje istražuju psihološke osnove odnosa ljudi i ostalih životinja.

---

1 Formulacijom „ljudi i ostale životinje” naglašavamo upitnost oštrog razgraničavanja ljudi od ostalih životinja. U nastavku teksta podrazumevamo ovakvo razumevanje kategorija kada govorimo o odnosima ljudi i životinja.

Zašto treba da nas interesuje psihologija odnosa ljudi i ostalih životinja?

Odnosi ljudi i životinja nisu samo oblast od teorijskog interesa, jer pitanja prava životinja i odnosa prema životinjama imaju dalekosežne implikacije za savremeno društvo. Eksploatacija životinja je dugo smatrana neproblematičnom u većini društava, ali u savremenom svetu sve su prisutniji kritički glasovi koji su usmereni na pitanja eksploatacije životinja u industriji mesa i drugih životinjskih proizvoda, to jest na etičke implikacije ove eksploatacije (Ryder, 1970; Singer, 1975/2009). Ipak, novi naučni uvidi o mentalnim kapacitetima životinja (Low *et al.*, 2012) još uvek nisu doveli do sistematskog preispitivanja korišćenja životinja u većini društava. Ukoliko znamo da životinje mogu da osećaju bol, strah i anksioznost, ali i niz drugih kompleksnijih emocionalnih stanja, da imaju samosvest i ličnost, odluka da svakodnevno konzumiramo meso ili da se naredi odstrel (tj. ubijanje) 15 miliona životinja dobija na težini.

Štaviše, istraživači iz različitih naučnih oblasti konvergiraju ka ideji da dobrobit životinja i dobrobit ljudi nije moguće razdvojiti, što je rezultovalo nadređenim konceptom *zajedničke dobrobiti* (*one welfare*; Pinillos, Appleby, Manteca, Scott-Park, Smith & Velarde, 2016). Naime, konzumacija mesa i drugih proizvoda koji potiču od životinja može neposredno štetiti ljudskom zdravlju. Na primer, u poslednjim decenijama akumulirani su naučni nalazi koji ukazuju na to da se konzumacija crvenog mesa može dovesti u vezu sa povećanim rizikom od javljanja hroničnih bolesti, kao što su dijabetes tipa 2, kancer i srčana oboljenja (Tilman & Clark, 2014). Eksploatacija životinja ugrožava takođe i zajedničku životnu sredinu životinja i ljudi (Hedenus, Wirsenius, Daniel & Johansson, 2014). Industrija mesa, recimo, jedan je od ključnih zagađivača vazduha i doprinosi globalnom zagrevanju znatnim emisijama ugljenika i drugih gasova staklene bašte (Berners-Lee, Hoolohan, Cammack & Hewitt, 2012; Shafiullah, Khalid & Shahbaz, 2021).

Dakle, istraživanja ukazuju na jednostavnu poruku: eksploatacija životinja loša je za sve – za životinje, ljude i sredinu u kojoj zajednički živimo. Zbog svega navedenog, razumevanje psiholoških faktora u odnosu prema životinjama, njihovoj dobrobiti i eksploataciji, krucijalno je za pokušaje da se unapredi dobrobit i ljudi i životinja, kao i da se promovišu održive životne navike.

Podela ljudi vs. životinje je prva i jedna od primarnih podela na grupe koju naučimo, te stoga predstavlja zanimljivu arenu za izučavanje opštijih fenomena odnosa između različitih grupa, za koje su zainteresovane socijalna i politička psihologija. Ove studije mogu da pomognu rasvetljavanju nekih od bazičnih psiholoških mehanizama koji su relevantni za odnose između ljudskih grupa, naročito odnose prema manjinskim ili marginalizovanim grupama. Ukoliko pokažemo da ranije utvrđene psihološke zakonitosti važe i u ovom vrlo bazičnom socijalnom

odnosu, utoliko smo uspeli da doprinesemo validaciji navedenih zakonitosti. Štaviše, lekcije koje naučimo proučavanjem odnosa ljudi prema životinjama mogu da pomognu da bolje razumemo odnose između ljudskih grupa, pa da ih i unapredimo. Neke studije pokazuju, na primer, da opažanje sličnosti između ljudi i drugih životinja ima indirektno pozitivne efekte na stavove prema ljudskim grupama (Costello & Hodson, 2010). Ovi početni nalazi bili su osnova za dalja istraživanja i formulisanje međuvrskog modela predrasuda (*Interspecies Model of Prejudice*; Hodson, Dhont & Earle, 2020). Prema ovom modelu, u osnovi predrasuda prema nepripadničkim ljudskim grupama leži upravo oštro razgraničavanje kategorija ljudi i životinja. Naime, pojedinci koji doživljavaju životinje kao inferiorne u odnosu na ljude biće skloniji da i nepripadničke grupe okarakterišu kao manje humane od vlastite grupe, što predstavlja osnovu za pristrasnosti, predrasude i diskriminaciju ovih grupa.

Kao što vidimo, koncept dehumanizacije (Haslam, 2006), koji je od velikog značaja za sagledavanje međugrupnih odnosa, naročito konflikata i nasilja, neposredno je vezan za odnos prema životinjama. Prema autorima međuvrskog modela predrasuda, ovaj koncept dehumanizacije ključan je za razumevanje odnosa prema životinjama i drugim ljudima. Takođe, procesi moralnog rezonovanja i moralnog distanciranja (Bandura, 2002) koje možemo proučavati u odnosu prema životinjama višestruko su primenjivi i na odnose prema različitim grupama u društvu. Možemo zaključiti da odnosi među ljudima mogu da pate od neprepoznatih barijera koje su utemeljene u odnosu ljudi prema najbližim rođacima – životinjama.

U nastavku ovog poglavlja najpre ćemo prikazati savremeno razumevanje mentalnih kapaciteta životinja u okvirima prirodnih nauka. Zatim ćemo se kratko osvrnuti na preispitivanje filozofsko-moralnih osnova odnosa prema životinjama u savremenim društvima. Potom ćemo izneti relevantne psihološke nalaze i teorije koje se mogu primeniti zarad boljeg razumevanja ovih pitanja. Na kraju ćemo detaljnije prikazati nalaze studija iz drugih oblasti, relevantnih za pitanje kako eksploatacija životinja doprinosi zagađenju životne sredine i kakve su implikacije odnosa prema životinjama za fizičko i mentalno zdravlje ljudi.

O svesti životinja: Kembrička deklaracija

Sedmog jula 2012. godine grupa istaknutih neuronaučnika (kognitivnih neuronaučnika, neurofarmakologa, neurofiziologa, neuroanatora), okupila se na Univerzitetu u Kembridžu na konferenciji o svesti kod ljudskih i ne-ljudskih životinja. Autori navode da je razvoj novih istraživačkih tehnika omogućio veoma brz razvoj ove oblasti i nove mogućnosti da se analiziraju neurološki korelati